

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שם-הפעולה ומשמעותיו

(ליחסי לשון והיגיון)

ד. פעולה שבעל-פה וכתב שעל גבי נייר

ספירה — מספר — ספרה

מי שעוסק בספירה מגיע לידי מספר — זו אחת מן הדוגמות, שהוזכרו בפרקנו הקודם כדי להבחין בין העשייה ובין העשוי. אבל את המספר רושמים בספרה, וגם זה דבר עשוי. נמצאת אומר, שתי תוצאות לפעולת הספירה: מספרים וגם ספרות. אלא שאינו דומה מספר לספרה, רק מי שהוא יודע קרוא וכתוב, משתמש בקפרות, ואם לאו — הרי אין לו בזיכרוננו אלא מספרים. גם תרנגולת יודעת להבחין במספר אפרוחיה, כמדומה, עד 6. ובכן „יודעת“ היא כנראה כמה מספרים, אבל אין היא יודעת לא צורת ספרה ולא שום צורת אות. נמצא, שלושה מושגים כאן: ספירה — מספר — ספרה. הראשון פעולה לכל הדעות; האחרון — סימן מוחש לכל הדעות, דיו על גבי נייר; אבל האמצעי — „מספר“ — זה מה טיבו? פעולה? חומר? או שמא דבר שלישי, לא זה ולא זה?

כשאנו סופרים כוככים ומגיעים למספר שבעה אין הכוכבים יוצאים ממסילותם, אלא אצבעותינו הן שנכפפו בשעת ספירה. אותן כפיפות נהיה עושים גם כשנספור את קני המנורה, או את שקיעות החמה מערב שבת לערב שבת. תמיד נגיע לאותה „תוצאה“, לכפיפות דומות שבאצבעותינו,

ואת הדמיון, שמצאנו בכפיפת האצבעות, אנו מכנים מספר, גם את הדמיון שבין אברהם, יצחק ויעקב ובין תורה ועבודה וגמילות חסדים אנו מכנים מספר, ששמו בעברית „שלוש“. ואם נסמן את הדמיון הזה בסמל שבכתב, נכתבנו בקפירה הודו־אירופית (3), או בקפירה ערבית (۳), אובקפירה רומית (III) או בעברית (ג').

המספר והקפירה שניהם מעשה אדם, אין הם אלא סיכום לפעולתנו, פעולת הספירה, זה בעל־פה וזו בכתב. בלי ספירה אין מספרים ואין ספרות. כשאין מנגנים ואין שרים — אין מוסיקה, כשאין חושבים — אין חשיבה ואין מחשבות, וכשאין מדברים — אין דיבור. אם יחדל החי מן הארץ, ולא יהיה מי שימייך קבוצות לדמותן זו לזו ולמנותן, לא יהיו מספרים בעולם, וכל שכן שלא יהיו ספרות. אברהם אבינו לא הצליח למנות את הכוכבים, ואף על פי כן הרי הם קיימים עד היום הזה. וגם החול אשר על שפת הים לא פס מן העולם, אף ש„אין לו מספר“. המספר אין לו קיום לעצמו, אלא הוא דמיון ומיון, שאדם מדמה וממייך את הדברים שבעולמו. הרבה ספרות יש על הניירות שבכל קצווי תבל, אבל מספרים אין בעולם שמחוצה למוחנו. מחשבות הן בלב איש, ותו לא.

כנגד המספר „שלוש“ ישנה בכתב הקפירה 3. אבל כנגד המספר „שלושים־ושתיים“ איזו קפירה ישנה בכתב? אין ספרה כזו. הסימן 3 נקרא ספרה, הסימן 2 נקרא ספרה, אבל הסימן המורכב 32 משום מה אינו נקרא ספרה. מספר, שהוא למעלה מ־9, אין לסימן שלו שם מיוחד בעברית.

בממלכת המוסיקה מנגינות לחוד ותווים לחוד, אבל בממלכת המתמטיקה — כמות, שהיא למעלה מ-9, וסימניה של אותה כמות, שניהם כאחד נקראים „מספרים“: מספרים במחשבה ומספרים על הנייר. המדויק שבכל המדעים — והנה אין לו בעברית שם נפרד לכמות ושם נפרד לסימן הכמות. אם תשאל למתמטיקאי לאמור: במה אתה מסמן מספרים?, יאמר לך: במספרים.

דיבור וכתב

ואם במלכות המתמטיקה כך, מה אנו כי נלין על תחומים אחרים? אפילו במקצוע הלשון, שהיה בדין שלא יהיה בו מחסור בשמות, אתה מוצא בלבול דומה. את המלים מסמנים בתיבות (הבחנה מועילה בזמננו); את העיצורים — באותיות; את התנועות — בניקוד; ובמה מסמנים תנועה אחת? ב„נקודה“ אחת? ב„ניקוד“ אחד? מלת „ניקוד“ הריהי שם לפעולה, וגם שם קיבוצי לכל מערכת הסימנים, אבל אין שם לסימן האחד במספר יחיד. יש קמץ ויש פתח ויש חיריק, אבל שם סתמי אין. משל לאותו שבט בפולינוזיה, שיש לו שם לאָוֹן וּלְשָׁה, לתאנה ולדקל, אבל אין בלשונו המושג הכולל לאילן סתם.

דבר משונה הוא, שרוב התהליכים שבעל־פה, כשהם באים לידי מימוש בכתב, אין גלגולם החדש מזכה אותם בשם מיוחד.

יחס שונה מזה שבין כל פעולה לתוצאתה אתה מוצא בין הדיבור ובין הכתב, למשל בין „הכרזה“ ל„כרוז“, בין

„הודעה“ ל„מודעה“. לכאורה גם כאן אותו הבדל, שההכרזה
 תהליך שבעל-פה והכרוז הוא גיליון של נייר, או שהודעה
 היא הנמשכת ברדיו כמה דקות, ואילו מודעה הרי היא
 קבועה ומודבקת על הלוח. אף על פי כן אין זה תהליך
 ותוצאתו כמו בבישול, אלא תהליך וסיכומו בכתב,
 דברים שבעל-פה, שהם מוקפאים על גיליון של נייר ובדיו.
 ובכן גם את ההבדל הזה ביקשו לציין בשינוי המשקל, כאמור,
 ובדומה להבדלי הודעה ומודעה, הכרזה וכרוז יש הבחנה
 במשקל בין „הזכרה“ ל„מוכרת“ או „תזכורת“. בין „הסכמה“
 ל„הסכם“, בין „הרשאה“ ל„רישיון“ — אלה בעל-פה ואלה
 בכתב.

ואולם לשון בני אדם סמקנית היא ואינה נכפלת
 בדפוסים, במשקלים ובגפרות. גם הודעה, יש שהיא נאמרת
 בעל-פה, ויש שהיא נשלחת בדואר. הנה קבלה שניים
 במשמע: קבלת חבילה הרי היא פעולה, אבל אחרי הפעולה
 חותמים על קבלה, שהיא של נייר. אמנם מבדילים, כאמור
 „הרשאה“ מ„רישיון“. אבל „הזמנה“ משמשת את שני הדברים.
 יש הזמנה הנאמרת על-פה, ויש הזמנה, שהיא כתובה וחתומה
 ומוחזקת בכיס. אישור שבעל-פה יש בו מעשה, אישור שבכתב
 אינו אלא פתק. וכן כל המון הפעולות כגון הסכמה והערכה,
 הקדשה, הרצאה והספד, שהן פעולות שבעל-פה,
 פעמים שאין מתכוונים בהן, אלא למה שכתוב על דף המקופל
 בתוך מעטפה. לעתים יש פקיד אומר לחברו: ביררתי בקושי
 את כל המחירים, זה היה חישוב מייגע, הנה החישוב —
 חישוב ראשון פעולה ממושכת, וחישוב שני על פיסת נייר.

יש סיפור, שהוא מצריך את הגרון, ויש סיפור המוצנע
במגירה.

פעולת הכתיבה ותוצאתה

בדרך כלל ברורים הם היחסים שבין תהליכי כתיבה
ורישום ובין תוצאותיהם. גם כאן נתגבשו שני משקלים
נפרדים כדי להבחין „כתיבה“ מ„קֶתֶב“, בין „העתקה“ ל„הַעֲמָק“
בין „הסרטה“ ל„סרט“, בין „הקלטה“ ל„תקליט“, בין „הדפסה“
ל„תדפּוּס“, בין „תְּרָגוּם“ ל„תְּרָגוּם“ — הראשון תהליך של
טיפול בחומר, והשני — החומר עצמו לאחר טיפול. ואף על
פי כן, עם כל ההבחנות הללו במשקל, אתה מוצא חוסר
הקפדה: הוצאה מיוחדת, הדפסה מיוחדת — משמע לא רק
הפעולה, אלא אף הדבר המודפס, הגיליון שבעין. אמור מעתה
אין ביכולתנו להציב גדר בין הפעולה לבין תוצאתה, ולא
יועילו משקלי השמות. הנה הסימון מביא לידי סימן, אבל
הציון גם סופו ציון: יש לך ציוני תלמידים, ואף ציונים
הבנויים אבן על גבי הקברים. וכן ציור עיי צייר עושה ציור,
ותוצאתה של מלאכת הקישוט והעיטור גם היא קישוט ועיטור.
אמנם נוצר הבדל בין עבודת הרישום ובין תוצאתה, שהיא
הרשימה, אבל יש גם רישומי פחם, המוצגים בתערוכות,
וכיוצא באלה חיבור שניים במשמע: מלאכת החיבור
ותוצאתה: החיבור.

קביעת מסמרים ושיתוק הלשון

מכאן אנו למדים, שלעולם לא נוכל לקבוע את המלים
במסמרים, שיחולו רק על הדיבור או רק על הכתב, רק על

התהליך או רק על התוצאה. אי־אפשר לקשור משמעות של
ביטוי בזנבו, שלא יצא מארבע אמותיו כתרנגולת הקשורה
בכרעי המיטה. לעולם יעבור מחיצות ויפרוץ גבולות. הלא
כך משתנים כל המטבעות גם במליצה מאותו סוג הנקרא
מיטונימיה: „פלוני קורא את ביאליק“, כלומר מה שיצא
מתחת ידו של ביאליק. „אצבע אלהים היא“ — לא האצבע
אלא מה שנגרם עלידי האצבע. כך דרכה של לשון בני אדם
גם בלשון האמנותית וגם בלשון יום יום. אלא שבמליצות
כגון אלה עדיין מורגש המעבר, ואילו באמרנו „תן לי את
החישוב“ או „... את הקבלה“ — שוב אין מורגש. שגם
כאן לא החישוב ולא הקבלה. אלא דף המסכם את החישוב
ופיסת נייר המאשרת את הקבלה. אותו פקיד, אילו רצה לדייק
מאוד. היה לו להיזהר ולומר לא „תן לי את החישוב“ אלא
„תן לי את גיליון החישוב“, ולעולם לא „נתן לו
התחייבות או אישור“ אלא כתב־התחייבות או כתב־
אישור, ולא הגיש התפטרות אלא כתב־התפטרות. לפי
זה חטא הוא להיגיון לומר, ששלח לו את הסימפוניה במקום
„את תווי הסימפוניה“, ולא „מחק את ההסתייגות“, אלא „את
סעיף ההסתייגות“, ולא „חתם על הפקודה“, אלא „על
כתב הפקודה“, וכך עד אין סוף. אילו באנו להקפיד בהיגיון
כזה ולשמור על תחומי המשמעות המילולית של כל ביטוי
הייתה כל שיחת בני־אדם משותקת מלפעול. זה כוחה של
לשון. שיש בה העֲקָרוֹת, דילוגים וקיצורים, ובלי הכושר הזה
אין לה קיום. תכליתה של לשון. שיוכל אדם להבין את רצון
חברו, ואם בךמו קִמְזו ונרמז — דיו.

ה ע ר ה

במאמרי שבקונטרס ס' — ס"א יש להוסיף בעמ' 32.

אחרי הכותרת „הדיבור והמדובר”:

כשם שפעולות הנגינה עושות את המוסיקה, כך תהליכי
הדיבור עושים את הלשון. צריך להבחין בין תהליכי הדיבור
— speech — ובין language, שפירושה כל הירושה הלשונית
שעל פיה עושים את ה־speech. כדי לבטא את ההבדל הזה
שבין הדיבור והמדובר לא תמיד נתברכו הלשונות בשני
מונחים.